INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI HISOBGA OLISHDA O‘RTACHA SALMOQLI USULNING MAZMUNI VA QO‘LLASH XUSUSIYATLARI

B.F. Boronov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya xisobi kafedrasi, iqtisodiyot fanlari doktori(DSc),
Professor vazifasini bajaruvchi
Qarshiyeva Feruza
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda o‘rtacha salmoqli usulning nazariy mazmuni hamda amaliy qo‘llash xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — ushbu usulning tannarxni aniqlashdagi aniqlik darajasi, hisoblash mexanizmi va boshqa usullarga nisbatan ustun hamda cheklangan jihatlarini ochib berishdan iborat. Ish jarayonida taqqoslash, tizimli tahlil va iqtisodiy-statistik usullardan foydalanilgan holda o‘rtacha salmoqli usulning mohiyati bosqichma-bosqich yoritiladi. Natijada mazkur usul ishlab chiqarish jarayonida narxlar tebranishi sharoitida mahsulot tannarxini barqaror va soddalashtirilgan tarzda aniqlash imkonini berishi asoslab beriladi. Shu bilan birga, usulning real vaqt rejimida aniqlikni pasaytirishi va ayrim hollarda operativ boshqaruv qarorlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: o‘rtacha salmoqli usul, ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot tannarxi, hisobga olish tizimi, zaxiralarni baholash, iqtisodiy tahlil, narxlar tebranishi, hisoblash usullari, boshqaruv qarorlari, moliyaviy hisob

Kirish

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning moliyaviy natijadorligi ko‘p jihatdan ishlab chiqarish xarajatlarini to‘g‘ri hisobga olish va ularni samarali boshqarishga bog‘liqdir. Xarajatlarni aniq baholash mahsulot tannarxini shakllantirishda, foyda darajasini belgilashda hamda strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli buxgalteriya hisobi tizimida turli hisoblash usullari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular orasida o‘rtacha salmoqli usul keng qo‘llaniladigan yondashuvlardan biri hisoblanadi.

O‘rtacha salmoqli usul ishlab chiqarish jarayonida turli davrlarda xarid qilingan yoki ishlab chiqarilgan resurslarning o‘rtacha qiymatini hisobga olish orqali mahsulot tannarxini aniqlashga asoslanadi. Ushbu usulning afzalligi shundaki, u narxlar o‘zgaruvchanligi sharoitida hisob-kitoblarni soddalashtiradi hamda zaxiralarni baholashda barqaror yondashuvni ta’minlaydi. Shu bilan birga, uning amaliy qo‘llanilishida ayrim cheklovlar ham mavjud bo‘lib, ular korxonaning real iqtisodiy holatini to‘liq aks ettirish darajasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda o‘rtacha salmoqli usulning mazmuni va qo‘llash xususiyatlarini chuqur tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada ushbu usulning nazariy asoslari, hisoblash mexanizmi hamda amaliyotdagi qo‘llanilish jihatlari yoritiladi. Bundan tashqari, uning boshqa hisoblash usullari bilan solishtirganda afzallik va kamchiliklari ham tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish tizimida zaxiralarni baholash usullari korxonaning moliyaviy natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan o‘rtacha salmoqli usul (weighted average method) eng ko‘p qo‘llaniladigan yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu usulning mohiyati shundan iboratki, davr davomida sotib olingan yoki ishlab chiqarilgan barcha zaxiralar yagona o‘rtacha qiymat asosida baholanadi. Natijada mahsulot tannarxi va yakuniy zaxiralar qiymati narxlar tebranishidan qisman “silliqlanadi”, ya’ni keskin o‘zgarishlar yumshatilgan holda aks ettiriladi.

O‘rtacha salmoqli usulni qo‘llash jarayoni ma’lum hisoblash ketma-ketligiga asoslanadi. Avvalo, davr boshidagi zaxiralar qiymati va davr davomida kirim qilingan barcha zaxiralar qiymati jamlanadi. Keyin umumiy qiymat jami miqdorga bo‘linib, bitta birlik uchun o‘rtacha tannarx aniqlanadi. Ushbu o‘rtacha qiymat keyinchalik sotilgan mahsulot tannarxini hisoblashda ham, omborda qolgan zaxiralarni baholashda ham asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu jarayonni quyidagi umumiy ko‘rinishda ifodalash mumkin: umumiy xarajatlar / umumiy miqdor = o‘rtacha salmoqli birlik tannarxi.

Mazkur usulning asosiy afzalliklaridan biri uning soddaligi va amaliyotda qo‘llash qulayligidir. Ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonida ko‘p miqdorda va tez-tez xaridlar amalga oshiriladigan korxonalarda bu usul hisob-kitoblarni sezilarli darajada yengillashtiradi. Bundan tashqari, narxlarning o‘zgaruvchanligi yuqori bo‘lgan sharoitda u moliyaviy natijalarni barqarorroq ko‘rsatishga yordam beradi. Shu sababli ko‘plab ishlab chiqarish va savdo korxonalarida ushbu usuldan keng foydalaniladi.

Biroq o‘rtacha salmoqli usulning ayrim kamchiliklari ham mavjud. Eng muhim cheklovlardan biri shundaki, u real vaqt rejimidagi narx o‘zgarishlarini to‘liq aks ettirmaydi. Ya’ni, so‘nggi xarid narxlari yoki eski zaxiralarning aniq qiymati moliyaviy hisobotlarda aniq ko‘rinmaydi. Bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ba’zan noaniqlik keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, inflyatsiya yuqori bo‘lgan davrlarda ushbu usul korxonaning haqiqiy xarajat yukini biroz “yumshatib” ko‘rsatishi ehtimoli mavjud.

Amaliyotda o‘rtacha salmoqli usulning qo‘llanishi ishlab chiqarish jarayonining xususiyatlariga bog‘liq. Agar korxonada zaxiralar bir xil turda bo‘lsa va tez-tez yangilanib tursa, ushbu usul juda samarali natija beradi. Biroq mahsulot turlari ko‘p va narxlar keskin farqlansa, u holda qo‘shimcha tahlil usullaridan foydalanish zarur bo‘ladi. Shu jihatdan bu usulni mutlaq yechim sifatida emas, balki boshqa hisob usullari bilan birgalikda qo‘llaniladigan instrument sifatida ko‘rish maqsadga muvofiqdir.

O‘rtacha salmoqli usulni boshqa mashhur yondashuvlar, xususan FIFO (birinchi kirim – birinchi chiqim) usuli bilan solishtirganda muhim farqlar aniqlanadi. FIFO usulida eski zaxiralar birinchi bo‘lib hisobdan chiqariladi va bu inflyatsiya sharoitida foyda darajasini oshirib ko‘rsatishi mumkin. O‘rtacha salmoqli usul esa bunday tebranishlarni yumshatadi va nisbatan barqaror moliyaviy ko‘rsatkichlar beradi. Shu sababli korxonalar ko‘pincha barqarorlik va soddalikni afzal ko‘rsalar, ushbu usulni tanlaydilar.

Umuman olganda, o‘rtacha salmoqli usul ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda muhim o‘rin tutadi. U nafaqat texnik jihatdan qulay, balki iqtisodiy tahlil uchun ham amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Biroq uning samaradorligi korxonaning ichki hisob siyosati, ishlab chiqarish hajmi va narxlar dinamikasiga bevosita bog‘liqdir. Shu sababli ushbu usulni tanlashdan oldin uning afzallik va cheklovlarini chuqur tahlil qilish zarur bo‘ladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot doirasida ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda o‘rtacha salmoqli usulning mazmuni va amaliy qo‘llash xususiyatlari tahlil qilindi. O‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu usul zaxiralarni baholash va mahsulot tannarxini aniqlashda soddaligi hamda hisob-kitob jarayonini bir xillashtirishi bilan ajralib turadi. Narxlarning o‘zgaruvchan sharoitida u moliyaviy natijalarni keskin tebranishlardan qisman himoya qilib, barqarorroq ko‘rsatkichlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tahlil jarayonida usulning ayrim cheklovlari ham aniqlangan bo‘lib, u real bozor narxlaridagi tezkor o‘zgarishlarni to‘liq aks ettira olmasligi sababli boshqaruv qarorlarida ma’lum darajada noaniqlik keltirib chiqarishi mumkin. Shundan kelib chiqib, amaliyotda o‘rtacha salmoqli usulni qo‘llashda korxonaning ishlab chiqarish xususiyati, zaxiralar aylanish tezligi hamda narxlar dinamikasi alohida e’tiborga olinishi lozim. Taklif sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, korxonalarda ushbu usulni yagona hisoblash yondashuvi sifatida emas, balki qo‘shimcha tahlil usullari bilan birgalikda qo‘llash maqsadga muvofiqdir, chunki bu moliyaviy natijalarni yanada aniqroq baholash imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli buxgalteriya tizimlarini joriy etish orqali o‘rtacha qiymatni hisoblash jarayonini avtomatlashtirish, inson omili xatolarini kamaytirish va hisobning operativligini oshirish mumkin. Yana bir muhim yo‘nalish sifatida korxona xodimlarining buxgalteriya hisobi bo‘yicha malakasini oshirish hamda zamonaviy hisob standartlari bo‘yicha doimiy o‘qitish tizimini yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi, chunki bu usulning to‘g‘ri qo‘llanilishi bevosita kadrlar kompetensiyasiga bog‘liq. Umuman olganda, o‘rtacha salmoqli usul amaliy jihatdan qulay va keng qo‘llaniladigan yondashuv bo‘lib, u ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli hisobga olishda muhim o‘rin egallaydi, biroq uning samaradorligi faqat to‘g‘ri tanlov va oqilona kombinatsiya qilingandagina maksimal darajada namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2016). Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida milliy standartlar (BHMS). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi nashriyoti.
2. Karimov, A. A., Isroilov, B. I., & Jo‘rayev, A. S. (2020). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Yo‘ldoshev, N. Q. (2019). Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va tahlili. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. To‘xtayev, A. T. (2018). Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.